

De poëzie van Nietzsche

Door: Jesse Doornenbal

Uit: *Filosofie-Tijdschrift*, jaargang 34, nummer 5 (sept/okt, 2024), p. 58-60.

In de bundel *Dat alles ben ik* heeft Ard Posthuma eerder gepubliceerde en ongepubliceerde gedichten van Nietzsche samengesteld, vertaald en ook uitstekend toegelicht. Het geheel is zeer mooi verzorgd: de gedichten worden tweetalig gepresenteerd, met een beknopt commentaar in de kantlijn, inclusief uitleg over intertekstuele verwijzingen. De bundel is voorzien van een inleiding door Piet Gerbrandy, die een biografisch en literair-historisch kader schept om de gedichten in te interpreteren. Zelf duidt hij ook één van de mooiste gedichten uit de bundel, *Am Gletscher*. Mariëtte Willemsen schreef een essay over de *Dionysos-Dithyramben*. Deze raadselachtige gedichten, die Nietzsche vlak voordat hij wegzonk in de waanzin schreef, vormen in mijn ogen het hoogtepunt van Nietzsches poëzie. Martine Prange schreef daarnaast een essay over de rol van poëzie in *Die fröhliche Wissenschaft*, en benadrukt dat zijn gedichten met name interessant zijn in zoverre ze ons iets leren over zijn filosofie. De poëtische kwaliteit voelt vaak, maar zeker niet altijd, geforceerd.

Prange betoogt dat Nietzsches gedichten “levens- en denkexperimenten” om zijn “zelfvervreemding en terugkeer naar zichzelf, onder woorden te brengen” (289). Poëzie en filosofie, kunst en denken, zijn bij hem met elkaar verstrengeld. Al in zijn jeugdwerk *Die Geburt der Tragödie* waarschuwt Nietzsche voor de steriele rationaliteit van Socrates, en pleit hij voor de kunst als “noodzakelijk correlaat en supplement van de wetenschap.” De vader van de filosofie zou muziek moeten maken! (Nietzsche, 2017, pp. 90-91; GT 14) In *Also sprach Zarathustra* experimenteert Nietzsche met een dergelijke poëtische filosofie of filosofische poëzie. Maar ook andere werken, zoals bijvoorbeeld *Die fröhliche Wissenschaft* en *Jenseits von Gut und Böse*, worden voorzien van epigrammen, spreuken en gedichten. Uit deze bundel kies ik drie gedichten waaraan ik laat zien dat Nietzsches filosofie verweven is met zijn poëzie, te beginnen met zijn zelfbekentenis in het gedicht *Ecce Homo*.

Ecce Homo

Ja, ik ken mijn oernatuur!
Onverzadigbaar als vuur,
zichzelf verterend, gloeiend heet.
Licht wordt alles wat ik aanrand,
houtskool alles wat ik aanbrand:
vlam ben ik, dat je het weet! (123)

Hoewel veel gedichten muzikaal vertaald zijn, voelt het bovenstaande gedicht geforceerder dan in het Duits. In zijn commentaar merkt Posthuma op dat het ‘ecce homo’ (zie de mens) niet verwijst naar Christus (zoals veelal gedacht wordt), maar dat er een diametraal ander mensbeeld onder woorden gebracht wordt. Nietzsche bekent zijn ‘oernatuur’ als een vuur waarin hij zichzelf, en het andere waarmee hij in aanraking komt, verteert. Maar het vuur verwijst niet enkel naar zijn eigen persoon, het getuigt van zijn denken over de aard van het leven als zodanig. Posthuma verwijst terecht naar het voorwoord van *Die fröhliche Wissenschaft*: “Leven – voor ons betekent dat: alles wat wij zijn, voortdurend veranderen in licht en vlammen, ook alles wat ons overkomt, wij *kunnen* nu eenmaal niet anders.” (Nietzsche, 2003, pp. 12-13; FW Vorrede 3).¹ Ook in Zarathoestra komt dit beeld van het leven terug: “U moet uzelf willen verbranden in uw eigen vlam: hoe kunt u nieuw worden als u niet eerst as bent geworden!” Het beeld van het verterend vuur verwijst naar de mythische Fenix, die zichzelf in zijn eigen vuur verteert om vervolgens uit zijn eigen as te herrijzen. Het vuur symboliseert de dynamiek van het leven als datgene “*wat altijd zichzelf moet overwinnen.*” (Nietzsche, 2013, pp. 65, 116; Z I Schaffende; Z II Selbst-Ueberwindung)

Het leven wordt gedreven door een drang om zichzelf te overwinnen: “Steigen will das Leben und steigend sich überwinden.” (Nietzsche, 2013, pp. 102; Z II Taranteln) Deze drang noemt Nietzsche ook wel wil tot macht. Het laat zien dat al het levende niet bepaald wordt door zijn relatie met dingen buiten zichzelf, maar dat het leven dat van binnenuit opwelt (zoals een vlam) zichzelf én het andere om zich heen bepaalt. In het gedicht *De vuurteken* uit de *Dionysos-Dithyramben* brengt Nietzsche het poëtisch onder woorden:

Mijn ziel is zelf deze vlam:
eeuwig hongerig naar nieuwe verten
laat opwaarts, opwaarts haar stille gloed. (243)

Waar is de ziel, het meest innerlijke van iedere wil tot macht, naar op zoek? Wat is deze stille gloed waarnaar ze streeft? In het gedicht komt naar voren dat Zarathoestra al zes eenzaamheden heeft, maar zijn “zevende, *laatste* eenzaamheid” zoekt. Om deze eenzaamheid te vinden ontvlucht Zarathoestra “dier en mensen” en “al het platteland”. Hij klimt [*Steigen*] de bergen op om “boven zijn hoofd” te zoeken naar zijn eenzaamheid. Om zichzelf te overstijgen moet Zarathoestra zich los maken van het uiterlijke en naar binnen toekeren. Willemsen noemt deze fragmenten “eenzame

¹ In mijn verwijzingen naar Nietzsche noem ik eerst de vindplaats van de vertaling. Daarna volgt de Duitse standaard afkorting van het fragment.

sterrenmomenten”: het zijn momenten die deze laatste bundel tekenen en waarin de samenhang tussen Nietzsches poëzie, zijn filosofie en zijn leven zich toont (301).

In de *Zinkende zon*, de dithyrambe die erop volgt, vindt Zarathoestra zijn zevende eenzaamheid. Posthuma neemt dit op in zijn uitvoerige intertekstuele verwijzingen, maar verheldert niet deze zevende eenzaamheid en hoe het onderscheiden is van de zes eenzaamheden. Vaker krijgt de lezer het gevoel dat de intertekstuele verwijzingen soms associatief tot stand zijn gekomen en niet altijd gestoeld zijn op een interpretatie van het gedicht (zoals bijvoorbeeld Paul Claes dat voortreffelijk doet bij de poëzie van T.S. Eliot). Wat betekent de zevende eenzaamheid? Willemsen merkt op dat Nietzsche zeker in deze laatste gedichtbundel gebruik maakt van numerologie. Het getal zeven symboliseert de volheid en verwijst dus naar totale eenzaamheid, waarin blijkbaar een soort “stille gloed” te vinden is, die Nietzsche in de *Zinkende zon* als volgt onder woorden brengt:

Random slechts golfslag en spel.
Alle ballast
zonk in blauwe vergetelheid –
werkloos staat nu mijn boot.
Stormwind en vaart – hoe verleert hij die!
Wens en hoop verdronk,
glad liggen ziel en zee. (247)

In deze dichtregels wordt er een beeld geschetst van een zee, waarop een boot [*Kahn*] deint. Wolfram Groddeck wijst erop dat de boot verwijst naar Schopenhauers *principium individuationis*, het beginsel van individuatie, dat de jonge Nietzsche al in zijn tragedieboek citeert. Hoewel Posthuma het commentaar van Groddeck noemt, verwijst hij niet naar de boot als het symbool voor de wijze waarop wij als individu de dingen kennen en ons ertoe verhouden (Groddeck, 1991, p. 164; Schopenhauer, 2004, p. 511, §63; Nietzsche, 2017, p. 24, GT 1). In het gedicht zinkt het ‘ik-besef’ inclusief al zijn ballast, zijn wensen en zijn hoop die daarmee gepaard gaan, weg in “blauwe vergetelheid”. Markeert deze “zevende eenzaamheid”, het stilvallen van het ‘ik’, een wil naar het einde? Is Zarathoestra gegrepen door een *wil tot het niets*, die Nietzsche anders zo stellig verfoeit?

Deze vraag kunnen we alleen beantwoorden, als we eerst het innerlijke karakter van het leven als wil tot macht verder verhelderen. Het creatieve en overvloedige karakter van de wil tot macht kan namelijk pas werkelijk tot zijn volledige potentie komen, wanneer het ‘ik’ van zichzelf is bevrijd. Wanneer we “stormwind en vaart” – ofwel het willen zelf – verleren, is het onschuldige creatieve spel pas mogelijk. In het fragment over de gedaanteverwisselingen van de geest in Zarathoestra moet daarom

de leeuw ook nog transformeren tot kind. De autonomie die de leeuw in de eenzame woestijn veroverd heeft, stelt hem namelijk nog niet in staat om zelf iets nieuws te scheppen. Daarvoor moet de geest nog kind worden, dat wil zeggen zichzelf *vergeten* in zijn zevende eenzaamheid (Nietzsche, 2013, pp. 28-29; Z I Verwandlungen). In een voorbereidende aantekening op Zarathoestra, beschrijft Nietzsche deze transitie: “Nu verloor ik ook nog de wil: gewend te klimmen [*Steigen*], werd ik opgetild en door de ether omhooggetrokken aan gouden draden.” (Nietzsche, 2006, p. 336; KSA 10, 13 [1]) Het leven dat in ons zichzelf overwint, verschijnt vanuit het perspectief dat aan zijn eigen wil gehecht is, als een klimmen. Door de wil te verliezen, wordt de voortdurende zelfoverwinning ervaren als een “opgetild” of “omhooggetrokken” worden door de ether. Eerder zagen we dat Zarathoestra naar binnen moet keren om zichzelf te overwinnen, maar nu zien we dat dit binnen het buiten in zich sluit. In de zevende eenzaamheid valt Zarathoestra samen met de ether, ligt zijn ziel glad als een stille zee, “zodat de diepe hemel zich erin spiegelen kan” (Nietzsche, 2015, p. 205; JGB 295).

De wil tot macht als zelfoverwinning van het leven belichaamt de spanning in Nietzsches denken tussen enerzijds een verlangen naar mystieke vervoering en anderzijds een verlangen om zelf heer en meester van het leven te zijn. *Dat alles ben ik* sluit af met een prozafragment, waarin Nietzsches poëtische vermogens wellicht nog het best tot zijn recht komen: *In het grootse zwijgen* uit *Morgenröthe* drijft Nietzsche deze spanning tussen de enkeling en het leven, tussen mystiek en autonomie, op de spits, wanneer hij zijn kwalijke leermeesters – de zee en de avond – toespreekt. Het eindigt met Posthuma’s prachtige vertaling van Nietzsches woorden: “*Ophouden* mens te zijn, dat is wat jullie de mens leren! Moet hij zich aan jullie uitleveren? Moet hij zo worden als jullie nu, bleek, glanzend, woordloos, verschrikkelijk boven zichzelf in ruste? Boven zichzelf verheven?” (273)

Jesse Doornenbal

Friedrich Nietzsche, *Dat alles ben ik. Gedichten*. Samengesteld, vertaald en toegelicht door Ard Posthuma, Groningen: Historische Uitgeverij, 2023, ISBN 9789065540942, €40,00.

Literatuur

Groddeck, W. (1991). Band 1+2 „Dionysos-Dithyramben“: Band 1: Textgenetische Edition der Vorstufen und Reinschriften. Band 2: Die „Dionysos-Dithyramben“. Bedeutung und Entstehung von Nietzsches letztem Werk. Berlin, Boston: De Gruyter.

Nietzsche, F. (2017). *De geboorte van de tragedie* (H. Driessen, vert.) De Arbeiderspers (1886).

Nietzsche, F. (2003). *De vrolijke wetenschap* (P. Hawinkels, vert.) De Arbeiderspers (1887).

Nietzsche, F. (2006). *Nagelaten fragmenten [deel 4] juli 1882 – winter 1883/84* (M. van Nieuwstadt, vert.) SUN (1977).

Nietzsche, F. (2015). *Voorbij goed en kwaad* (T. Graftdijk & P. Beers, vert.) De Arbeiderspers (1886).

Nietzsche, F. (2013). *Zo sprak Zarathoestra* (R. van Hengel, vert.) De Arbeiderspers (1885).

Schopenhauer, A. (2004). *De wereld als wil en voorstelling. Deel 1*. (H. Driessen, vert.) Wereldbibliotheek (1818).